

Morf

Nejmenší **jednotka analyzovaná při segmentaci** slova/slovního tvaru/slovoformy/textového slova, která má **znakový charakter**, je vydělitelná na základě **principu opakovatelnosti**.

Např. ve slově *ryba* můžeme vydělit morfy *ryb-a*, přičemž první, vydělujeme na základě principu opakovatelnosti (např. ve slovech *ryb-ič-k-a* nebo *ryb-ář-0*) a druhý na základě téhož principu (např. *chyb-a* nebo *rob-a*). Morf může být realizován jako tzv. nulový morf/morfologická nula (-0).

Analýza na morfy je lineární prohlubuje binární členění slova na bezprostřední složky tvaroslovné a slovtvorné roviny jazyka.

V rámci tvarosloví uvažujeme o rozdělení tvaru slova (v rámci flexe – deklinace/konjugace) na bázi, která se označuje jako tvarotvorný základ, k níž se připojuje tvarotvorný formant.

Např. ve slovech *ryba*, *rybička*, *rybář*, *rybník* vydělujeme tvarotvorné základy *ryb-*, *rybičk-*, *rybář-*, *rybník-* a tvarotvorné formanty *-a* a *-0*.

Jako samostatné segmenty vyčleňujeme kmenotvorné přípony u sloves a slov tvořených od slovesného kmene.

Tak např. ve tvarech slovesa *soudit* (*soudil*, *soudím*) vydělujeme tvarotvorný základ *soud-*, kmenotvornou příponu *-i-* nebo *-í-* a tvarotvorný formant *-t*, *-m* nebo *-l*. Kmenotvorná přípona je součástí tvarotvorného formantu.

tvarotvorný základ	tvarotvorný formant ¹
<i>záklopk-</i>	<i>-(a)</i>
<i>soudc-</i>	<i>-(e)</i>
<i>sudič-</i>	<i>-(0)</i>
tvarotvorný základ	tvarotvorný formant
	kmenotvorná přípona+ koncovka infinitivní
<i>soud-</i>	<i>-i-(t)</i>
	kmenotvorná přípona+ koncovka osobní
<i>soud-</i>	<i>-í-(m)</i>
	kmenotvorná přípona+ koncovka tvarová +(rodová)
<i>soud-</i>	<i>-i-(l)-(a)</i>

Týž tvarotvorný základ spolu s kmenotvornou příponou je slovtvorným základem v odvozeném slově *sudič* (*sud-i-*), slovtvorným formantem je *-č*, ale zároveň týž tvarotvorný základ bez kmenotvorné přípony je slovtvorným základem v odvozeném slově *soudce* (*soud-*), slovtvorným formantem je *-c(e)*.

slovtvorný základ	slovtvorný formant
<i>záklop-</i>	<i>-k(a)</i>
slovtvorný základ+ kmenotvorná přípona	slovtvorný formant
<i>sud-i-</i>	<i>-č(0)</i>
slovtvorný základ	slovtvorný formant

¹ Tvarotvorný formant základního tvaru slova, kterým je u sloves zpravidla infinitiv a u jmen zpravidla nominativ singuláru (u adjektiv a adjektiválií nominativ singuláru maskulin) prezentuje tzv. tvaroslovnou charakteristiku slova, tedy soubor jeho flektivních koncovek.

Morfém

Morf je tedy nejmenší jednotka tvarotvorné a slovotvorné roviny jazyka a je realizací lingvistické abstrakce, kterou označujeme termínem *morfém*.

Alomorfy

Má-li jeden *morfém* v rámci tvarotvorného nebo slovotvorného systému více realizací, hovoříme o *alomorfech*.

Tak např. z výše uvedeného vyplývá, že *morfy soud-/sud-* jsou *alomorfy* jednoho *morfému*. Podobně např. *morfy ryb-ami/ryb-ama* a *rybník-u/rybníc-e* jsou *alomorfy* jednoho *morfému* (gramatický morfém s významem instr. pl., gramatický význam je identický, jde o variantu, která je motivována stylisticky a gramatický morfém s významem lok. sg., gramatický význam je identický, více viz <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=rybn%C3%ADce> a podobně lexikální morfém ***RYB-*** má alomorfy (poziční varianty) *ryb-a/ryb-ě*: ***[ryb]***-a a ***[rybi]***-e a slovotvorný morf - sufix/přípona *ryb-ník-0* má alomorfy *ryb-ník-u* a *ryb-níc-e*.

Morfy nesoucí lexikální význam vyšší jednotky (slova) se nazývají lexikální morfy/kořeny, morfy nesoucí gramatické významy jsou morfy gramatické, a sice slovotvorné a tvarotvorné.

Morfy lze dále klasifikovat, přičemž kritériem je postavení vzhledem k centrálnímu kořenovému morfu a funkce.

IJP (<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=778>) nabízí následující klasifikaci:

Morf(ém)y

- **předpony**
 - tvarotvorné
 - slovotvorné
- **kořenové morf(ém)y**
- **přípony**
 - kmenotvorné
 - slovotvorné
 - tvarotvorné
 - *nefinální*
 - přípona přičestí činného
 - přípona přičestí trpného
 - přípona přechodníku přítomného
 - přípona přechodníku minulého
 - přípona tvaru rozkazovacího způsobu
 - *finální*
 - osobní koncovka
 - rodová koncovka
 - infinitivní koncovka
 - pádová koncovka
- **postfixy**
- **interfixy**

Cvičení:

Proveďte morfémovou analýzu podtržených slovních tvarů a všimněte si, na čem závisí interpretace významů analyzovaných morfů.

Královna byla zkušená travička.

Na louce rostla zelená travička.

Pila jako chlap, řekl Blesku její bývalý manžel.

Není pila jako pila.

Brambory sázej na svatého Marka.

Přišla domů.

Pišti, svišti.

Jaké gramatické významy může mít v češtině tvarotvorný koncov(kov)ý morf *-a* ?

Jestliže český slovní tvar končí na *e*, o který slovní druh může jít? Uveďte příklady.

Které samohláskové zakončení v češtině nejjednoznačněji signalizuje příslušnost slovního tvaru ke slovnímu druhu?